

UDK 091=163.6'366.54(091)

Slobodan Pavlović

Filozofski fakultet u Novom Sadu

PROSTOR I PROSTORNE METAFORE U PADEŽNOM SISTEMU BRIŽINSKIH SPOMENIKA¹

U ovom radu razmatraju se prostorne funkcije protolokacionih semantičkih parametara (iskazanih prostornim padežnim konstrukcijama) u odnosu na njihove neprostorne funkcije u Brižinskim spomenicima. Izvan prostorne semantičke sfere pozicioni i direktivni prostorni parametri funkcionišu kao indikatori odgovarajućeg odnosa između dveju situacija u sferi temporalnosti, kvalifikativnosti, kauzalnosti ili finalnosti. U tom smislu, prostorna padežna konstrukcija izvan prostorne semantičke sfere može biti shvaćena kao prostorna metafora.

This paper discusses the local functions of the spatial semantic parameters (expressed by spatial case constructions) in relation to their non-local functions in the Freising Folia. Outside the spatial domain the orientation and direction spatial parameters indicate relationships between the two situations in the domain of temporality, qualification, causality and intentionality. In this sense, the spatial case construction outside the spatial domain can be understood as a spatial metaphor.

Ključne reči: temporalnost, kvalifikativnost, kauzalnost, finalnost

Key words: temporality, qualification, causality, intentionality

1 Semantička struktura prostorne padežne konstrukcije

Padežna konstrukcija s prostornim značenjem u većini slovenskih jezika sadrži dve vrste sema, i to pozicionu i direktivnu (up. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978).²

Pozicionom semom definisan je odnos između lokalizatora kao mesta na kome se nalazi objekat lokalizacije i orijentira, tj. imenovanog prostornog pojma čija je označka leksički eksponent konkretne padežne konstrukcije.³ Poziciona sema, pri tom, može biti ostvarena kao kontaktnost [+ KONTAKT] ili kao nekontaktnost [– KONTAKT] lokalizatora i orijentira. Na taj način jasno se odvajaju lokacione, tj. kontaktne padežne konstrukcije koje sadrže neku kontaktnu semu od orijentacionih, tj. nekontaktnih padežnih konstrukcija koje sadrže neku od nekontaktnih sema (up. IVIĆ 1957: 151;

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika* koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (178001).

² Slovenski jezici tipološki bi pripadali jezicima s dvodimenzionalnim prostornim padežnim sistemom (up. CREISSELS 2009: 615). Izuzetak su makedonski i bugarski jezik, te jugoistočni govori srpskog jezika koji su zahvaćeni balkanizacijom i u kojima je analitička padežna konstrukcija formalizator pozicione seme, dok je indikator direktivnosti leksička semantika glagola u poziciji upravnog predikata.

³ U staroslovenskom primeru *osъbъ li volъ vъ kladъzъ vъpadetъ sę* (Lk. 14.5 Zogr.) lokalizator bi bio unutrašnjost kladenca, dok je orijentir sam *kladenac* (up. PIPER 2001: 21–22). Stroslovenske ilustracije navode se prema odgovarajućim odrednicama u *Staroslavjanskom slovaru* (1994).

VEČERKA 1993: 281; BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978). Kontaktnost, pri tom, može biti konkretizovana:

- a. kao unutrašnja kontaktnost [+ INKLUZ], kada je lokalizator unutrašnjost orijentira (up. stsl. *osъlъ li volъ vъ kladеzъ vъpadetъ sę* Lk. 14.5 Zogr.);
- b. kao površinska kontaktnost [– INKLUZ], kada je lokalizator površina orijentira (up. stsl. *tělo ubo svoje NA SINEISKQJQ GORQ prinesъ* Supr. 273.4) ili
- c. kao nespecifikovana kontaktnost [± INKLUZ] (up. stsl. *pride k nimъ POLEMъ* Supr. 125.12).

Nekontaktnost, s druge strane, može biti konkretizovana pozicioniranošću lokalizatora prema orijentiru, pa se u tom smislu može govoriti o:⁴

- a. nekontaktnosti specifikovanoj prednjom stranom orijentira (up. stsl. *ni pomětaite biserъ vašihъ PRĚDъ SVINIĚMI* Mt. 7.6 Zogr.);
- b. nekontaktnosti specifikovanoj zadnjom stranom orijentira (up. stsl. *idi ZA MĚ sotoно* Mt. 4.10 Sav.);
- c. nekontaktnosti specifikovanoj gornjom stranom orijentira (up. stsl. *poimъše že jeho voini vedoše NADъ BRĚGъ rěky* Supr. 154.1);
- d. nekontaktnosti specifikovanoj donjom stranom orijentira (up. stsl. *da PODъ KROVъ moi vъnideši* Lk. 7.6 Zogr.) i sl. (up. PIPER 1977–1978: 10–12; PAVLOVIĆ 2006: 19).

Direktivna sema, tj. usmerenost može biti ostvarena kao direktivnost, tj. usmerenost [+ DIREKT] ili kao indirektivnost, tj. neusmerenost [– DIREKT]. Indirektivnost se uvek realizuje kao lokativnost [+ LOKAT], tj. odsustvo usmerenog kretanja (up. stsl. *otrokъ moi ležitъ vъ DOMU oslablenъ* Mt. 8.6 Zogr.), dok se direktivnost konkretizuje:

- a. kao ablativnost [+ ABLAT], tj. startna usmerenost (up. stsl. *съpadъшу sę jemu sъ KONJA* Supr. 221.28);
- b. kao perlativnost [+ PERLAT], tj. linijska usmerenost (up. stsl. *pride k nimъ POLEMъ* Supr. 125.12) ili
- c. kao adlativnost [+ ADLAT], tj. ciljna usmerenost (up. stsl. *osъlъ li volъ vъ kladеzъ vъpadetъ sę* Lk. 14.5 Zogr.) (up. PIPER 2001: 68–69).

Direktivna sema, pri tom, definiše sintagmatski kapacitet prostorne padežne konstrukcije, tj. njenu otvorenost za kombinovanje s odgovarajućim tipom glagola u poziciji upravnog predikata. U načelu, padežne konstrukcije sa semom [+ LOKAT] kombinabilne su s neusmerenim, tj. indirektivnim glagolima, čija leksička semantika sadrži semu [– DIREKT] (npr. *ležati*), dok su padežne konstrukcije sa semama [+ ABLAT], [+ PERLAT] i [+ ADLAT] kombinabile s usmerenim tj. direktivnim glagolima, čija leksička semantika sadrži arhisemu [+ DIREKT] (npr. *съpasti, priti, vъpasti* i sl.). Padežne konstrukcije kombinabilne i s direktivnim i s indirektivnim glagolima direktivno su nemarkirane, što znači da njihova semantička struktura sadrži semu [± DIREKT] (up. stsl. *i vidě dъva anč[e]la vъ bělahъ sěděša . edinogo U GLAVY . i edinogo U NOGU* Jv. 20.12 Mar. ~ U GROBA *jego věr'nii stlъrъ postaviše velikъ* Supr. 539.10). Indikator direktivne seme u padežnoj konstrukciji po pravilu je padežni nastavak, dok je predlog prvenstveno pokazatelj pozicione seme.

⁴ U literaturi se nude različita terminološka rešenja za nekontaktnu prostornu seme, uglavnom prilagođena strukturi prostornog semantičkog polja konkretnog jezika (up., na primer, ZLATEV 2007: 331; CREISSELS 2009: 616).

Ovakvi odnosi u strukturiranju sintagmatskih relacija glagola i odgovarajućeg, padežnog prostornog adverbijala stabilizuju se neposredno pre raspada praslovenske jezičke zajednice, budući da se odgovarajuće predloške fraze u prostornom značenju mogu pratiti već od prvih slovenskih pisanih spomenika.⁵ Značaj prostornih parametara prevazilazi pri tom okvire prostorne adverbijalne determinacije, s obzirom na to da se odgovarajuće prostorne relacije – kao perceptivno dokučivi odnosi, tj. protolokalizacije (PIPER 2001: 41) – metaforizacijama prenose na perceptivno nedokučive, apstraktne semantičke odnose vremenskog, načinskog, uzročnog, namernog ili nekog drugog tipa.⁶ Ono što se u tom smislu nameće kao istraživački problem jeste pitanje – šta se dešava sa pozicionim semantičkim parametrima ([+ INKLUZ], [± INKLUZ], [– INKLUZ], [± KONTAKT], [– KONTAKT]), odnosno s direktivnim semantičkim parametrima ([+ LOKAT], [+ ABLAT], [+ PERLAT], [+ ADLAT]) kada jedna protolokaciona padežna konstrukcija kao spoj odgovarajuće pozicione i direktivne seme pređe iz prostornog u neko drugo neprostorno semantičko polje.

Ovom prilikom prostor i prostorne metafore razmatraju se u padežnom sistemu Brižinskih spomenika, koji su nastali najkasnije do 1039. godine,⁷ a u kojima su uočena »dvojna jezikovna stanja, starija i mlađa slovenska in mlajša alpskoslovensko-slovenska« (GRDINA 1993: 160).

2 Indirektivne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi prostorne indirektivnosti u Brižinskim spomenicima registrovano je kontaktno *u + loc* (1), odnosno *na + loc* (2) i nekontaktno *pred + instr* (3):⁸

1. Da botomu nine *u circuvah* ich clanam ze (II/35), *u timnizah* i *u zelezneh vvo-sich uclepenih bozcekachu* (II/52);
2. í vueruiú, da mi ie, *na zem zuete* beusi (I/8), I da bim *na zem zuete* tacoga grecha pocazen ýzel (I/25), ese ge *na sem szuete* chisto stuoril, libo bodi dobro, libo li zi zlo (II/79);
3. Nizce teh del mirze ne *pred bosima ozima* (II/26), i gest ze *pred bosima osima* vzacomu zuoimi vzti i zuoim glagolom izbovuedati (II/75), da bim nezramen i neztiden na zudinem dine *pred Tu[o]jima osima ztoial* (III/52).

⁵ Praslovenska padežna paradigma primarno je bila jednodimenzionalna jer su je činile slobodni padeži (up. PAVLOVIĆ 2011). Razvojem sintaksičke konfigurativnosti (HEWSON – BUBENÍK 2006; LURAGHI 2010) prvobitno slobodni adverbi dobijaju status predloga, čime se formira predloška fraza, a time i dvodimenzionalna prostorna paradigma.

⁶ Mada je ovaj koncept popularisan s razvojem kognitivne lingvistike od osamdesetih godina prošlog veka (up. CIENKI 1995), sama ideja stara je koliko i lingvistika kao autonomna disciplina. Naime, još u prvoj polovini XIX veka komparativista Franc Bop (1835: 136) nedvosmisleno konstatuje: »Die Kasus Endungen drücken die wechselseitigen, vorzüglich und ursprünglich einzig räumlichen, vom Räume auch auf Zeit und Ursache übertragenen, Verhältnisse der Nomina, d. h. der Personen der Sprachwelt zu einander aus«.

⁷ Kako primećuje I. Grdina (1993: 23), »glede na to, da je zamenjalna listina po ugotovitvah zgodovinske kritike nastala med letoma 977 in 981, je jasno, da je nekako tedaj, se pravi nekje do leta 1000, moral nastati tudi zapis BS II in BS III«, dok je »BS I nastal pred letoma 1022/1023, najkasneje pa (kakor BS II in III) do leta 1039«.

⁸ Primeri se navode prema kritičkom prepisu Brižinskih spomenika (1993: 45–64) SAZU.

U poziciji upravnog predikata – prostorno determinisanog pomenutim indirektivnim padežnim konstrukcijama – javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [– DIREKT]: *byti* (I/8, II/26), *ispoŭĕdati sę* (II/78), *klaŭnati sę* (II/36), *posęĕtati* (II/49), *stoiati* (III/52), *stŭoriti* (II/81), *ŭzęti* (I/25).⁹

Nekontaktno *pred* + *instr* kombinabilno je, međutim, i s glagom *stati* (4), koji pripada klasi *glagola finalne direktivnosti* (PAVLOVIĆ 2006: 21–22), tj. *glagola s oslabljenom motorikom* (TOPOROV 1961: 300):

4. nikimse liza ni ucriti, nicacose ubegati, nu ge stati *pred stolom bosigem* ze zopirnicom nasim (II/69), ide ne camo ze vcloniti, nu ge *pred bosima osima* stati (II/84).

Kombinovanje direktivnog glagola (makar njegova direktivnost bila i finalna, tj. oslabljena) s indirektivnom padežnom konstrukcijom može se posmatrati kao odjek starijeg praslovenskog jezičkog stanja u kome opozicija *indirektivnost* ~ *direktivnost* nije imala formalnu verifikaciju u onoj meri u kojoj će se razviti u pojedinačnim slovenskim jezicima (up. MIKLOSICH 1883: 664; GERODES 1963: 328; KOPEČNÝ 1973: 115).

Indirektivne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima registrovane su i u vremenskom i u načinskom semantičkom polju.

2.1 Od indirektivnih padežnih konstrukcija u vremenskom semantičkom polju javlja se kontaktno *na* + *loc* (5) i nekontaktno *po* + *loc* (6):¹⁰

5. Dai mi, Bose Gozpodi, tuouiu milozt, da bim nezramen i neztiden *na zudinem dine* pred Tu[o]jima osima ztoial (III/50);
6. glagolite *po naz* redka zloueza (I/1).

Vremensko *na* + *loc* funkcioniše kao padežni izraz simultanosti izdvojenog vremenskog odseka (*sqđni dān* III/54) i determinisane radnje (*stoiati* III/56), što znači da svoju primarnu kontaktnost ova konstrukcija čuva i u vremenskom semantičkom polju.

Vremensko *po* + *loc*, s druge strane, istupa kao izraz posteriornosti determinisane radnje (*glagolati* I/1) u odnosu na indirektno identifikovani vremenski odsek (vreme označeno impliciranom aktivnošću adresanta), što znači da je primarna nekontaktnost, specifikovana zadnjom stranom orijentira, očuvana i u vremenskom semantičkom polju.

Primarna indirektivnosti [– DIREKT] pomenutih konstrukcija u sferi vremenske lokalizacije nije dovedena u pitanje budući da je i za simultanost i za posteriornost kao tipove vremenske lokalizacije relevantan odnos između objekta lokalizacije i orijentira, dok je procesualnost kao vremenski ekvivalent direktivnosti irelevantna (up. PAVLOVIĆ 2008c).

⁹ Lematski oblik reči (infinitivni oblik glagola, nominativni oblik imenice i sl.) – kao pokazatelj inherentnog leksičkog značenja – izveden je u skladu s tradicijom jezičkih rekonstrukcija u slavistici uz nužni oslonac na fonetsku transkripciju datu u rečniku uz kritičko izdanje Brižinskih spomenika (1993: 130–153).

¹⁰ Za razliku od lokativa s predlogom *na* potvrđenog u prostornom značenju površinske kontaktnosti, lokativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima nije registrovan u značenju prostorne nekontaktnosti specifikovane zadnjom stranom orijentira. Ipak, po Toporovljevom mišljenju (1961: 336–38), prostorno *po* + *loc* u primerima tipa *пойти по ком*, a s tim u vezi i *стоят по ком (бог по нас)*, te *стоят по чем (по староне)* »несомненно общеславянская конструкция« koja se u pojedinacnim slovenskim jezicima načelno čuva do XV veka (up. PAVLOVIĆ 2006: 161–62).

2.2 Od indirektivnih padežnih konstrukcija načinska determinacija iskazivana je lokativom s predlozima *u*, odnosno *po*.

2.2.1 Primarno kontaktim *u* + *loc* iskazivana je semantička kategorija komitativnosti, tj. prateće okolnosti koja dovodi do realizacije determinisane radnje (7) (up. ZOLOTOVA 1988: 431):

7. *ese iesem ztuoril zla ... u nepraudnei rote ili u lsi, ili tatbe ili zavuziti, ili vuzmazi ili vzinistue* (I/11); *izpouuede ... uzech nepraudnih del i nepraudnega pomislenia, ese iezem uuede ztuoril ili ne uuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bdê, u zpitnih rotah, v lisnih resih, v tatbinah, u znicistvê, u lacomztue, v lichogedeni, v lichopiti, u uzamztue i u uzem lichod[e]iani* (III/26).

U svojstvu leksičkog eksponenta komitativnog *u* + *loc* javljaju se deverbativne i(li) deadjektivne imenice,¹¹ kojima se identifikuje prateća okolnost: *lakomstuo* (III/35), *lihodêianje* (III/37), *lihojêdenje* (III/35), *lihopitje* (III/36), *lêž* (I/15), *tadba* (I/15), *tadbina* (III/34), *rota* (I/15, III/33), *sniêastuo* (III/34), *s(o)niêtuo* (I/16), *uzmastuo* (III/36), *uzmaz* (I/15), *zauist* (I/15). Leksikalizujući se imenicama koje svojom leksičkom semantikom identifikuju okolnost, lokativ s predlogom *u* dekodiran je kao načinski (komitativni) determinator upravnog predikata, dok indirektivnost i kontaktnost ostaju u načelu očuvane. Naime, radnja upravnog predikata realizuje se u okvirima date okolnosti, pri čemu se primarna kontaktnost unutrašnjeg tipa [+ IN-KLUZ] ispoljava i kroz tautosubjekatski odnos korelativnih radnji (8):

8. *ese iesem ztuoril zla ... u nepraudnei rote* [← JA sam stvorio zla ... JA sam se nepravredno kleo].

2.2.2 Lokativom s predlogom *po* mogla se iskazati i semantička kategorija kriterijuma, tj. osnove na kojoj se temelji realizacija upravne radnje, odnosno okvira kojim se ta realizacija modalno limitira (9):¹²

9. *igdase prides zodit siuim i mrtuim, comusdo po zuem dele* (III/56), potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, i nemoki, i *b[o] zz[em] redu zemirt* (II/10).

Kako se kategorija kriterijuma u slovenskim jezicima razvijala na bazi kontaktne difuznosti, koja se primarno iskazivala dativom blokiranim predlogom *po* (up. KOPEČNÝ 1973: 180),¹³ a budući da se ova načinska semantička kategorija počinje vezivati za lokativ postupno s pojavom prvih pisanih spomenika (na slovenskom jugu

¹¹ Pojam *deverbativna imenica* uzima se u značenju koje mu pripisuje M. Radovanović (1978: 83–84). Radi se, dakle, o imenicama iz kojih se – nezavisno od njihovog genetskog statusa – može derivirati odgovarajući predikat.

¹² Tako, na primer, u primeru *boido ... b[o] zz[em] redu* kriterijski kvalifikativ *b[o] zz[em] redu* modalno ograničava i usmerava realizaciju radnje iskazane glagolom *poiti*, i to tako što je sravnjuje sa sadržajem pojma *red* (up. PAVLOVIĆ 2006: 239).

¹³ Up., u tom smislu, primer *po lezv vuesachu* (II/101) u čijem bi obliku *po lezv* – s obzirom na difuzno značenje i vreme nastanka spomenika – realnije bilo tražiti dativ nego lokativ. Valja uz to podsetiti da forma *redu* u konstrukciji *b[o] zz[em] redu* može biti i dativska – budući da je u kanonskim spomenicima ovaj oblik registrovan u funkciji genitiva, dativa i lokativa (*Gramatika* 1991: 149) – tim pre što je zamenički oblik *zz[em]* rekonstruisan.

pre nego na slovenskom severu),¹⁴ stanje u Brižinskim spomenicima potvrđivalo bi očekivanu hronologiju smene dveju padežnih konstrukcija u sferi prostorne difuznosti, pa u vezi s tim i u sferi kategorije kriterijuma.

Ne bi, razume se, trebalo sasvim odbacivati ni pretpostavku da se kategorija kriterijuma za lokativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima mogla vezivati upravo na bazi primarne nekontaktnosti specifikovane zadnjom stranom orijentira, po principu *POST HOC, ERGO EX (PROPTER) HOC*, budući da je način realizacije upravne radnja mogao biti shvatan i kao nešto što slédeći imenovanom »orijentiru« suštinski proizilazi iz njega (10):

10. zodit ... *po zuem dele* [← suditi posle (učinjenih) dela te u vezi s tim i na osnovu njih] (III/56).

3 Ablativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi prostorne ablativnosti – kojom se identifikuje polazna tačka usmerenog kretanja – Brižinski spomenici potvrđuju opšteablativno, kontaktno nemarkirano *od* + *gen* (11) i kontaktno *s(a)* + *gen* (12):

11. Criste, bosi Zinu, ise iezi razil na zi zuuet priti, gresnike isbauuiti *ot Zlodeine oblazti* (III/67);

12. Bose, Ti pride *ze nebeze* (I/27).

U poziciji upravnog predikata ablativno determinisanog pomenutim padežnim konstrukcijama javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [+ DIREKT]: *izbauiiti* (III/70), *priti* (I/27). Kombinovanjem ablativno prefiksiranog glagola *izbauiiti* i ablativne padežne konstrukcije *od* + *gen* sema ablativnosti je reduplicirana, pri čemu se prefiksom *iz-* kao indikatorom unutrašnje kontaktne ablativnosti precizira kontaktnost opšteablativnog predloga *od*. S druge strane, kombinacija adlativno prefiksiranog glagola *priti* i ablativne padežne konstrukcije *s(a)* + *gen* ilustruje mogućnost sintaksičko-semantičke kompresije u kojoj se kontekstualno podrazumevani konstituenti elidiraju (up. KOVAČEVIĆ 1986: 126).

Ablativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima registrovane su u vremenskom, uzročnom i namernom semantičkom polju.

3.1 Od ablativnih padežnih konstrukcija u vremenskom semantičkom polju javlja se kontaktno nemarkirano *od* + *gen* (13) i kontaktno *iz* + *gen* (14):

13. Ese iesem ztuoril protiuuo Bogu *od togo dine*, ponese cristen bih (III/37);

14. ese v[i] iezt ugotoulieno *iz uueka* ý uuek (I/34).

Ovim se konstrukcijama u vremenskom semantičkom polju iskazuje semantička kategorija ingresivnosti (ANTONIĆ 2001: 149) kao tip ablativne vremenske

¹⁴ V. N. Toporov (1961: 334–35) ističe da »конкретные факты из истории различных славянских языков с очевидностью свидетельствуют, что лок. при предлоге *po* в указанных значениях (основания действия, средства или орудия, дистрибутивном) стал употребляться лишь после того, как появился лок. при предлоге *po* в местном (диффузном) значении«, što je još od XII veka registrovano u bugarskom, a od XVII veka u beloruskom i ukrajinskom. Semantička kategorija »основание соотвествие« i danas se u ruskom, koji još uvek dobro čuva praslovensku razliku *po* + *dat* ~ *po* + *loc*, iskazuje dativom (ZOLOTOVA 1988: 151).

kvantifikacije identifikovane levom graničnom tačkom odseka na vremenskoj osi. Vremenska kvantifikacija ingresivnog tipa, po definiciji, podrazumeva odmeravanje trajanja radnje iskazane glagolom imperfektivnog vida, što vremenskom *od + gen*, odnosno *iz + gen* daje semantičko obeležje procesualnosti [+ PROCES]. U Brižinskim spomenicima, međutim, ingresivne padežne konstrukcije registrovane su uz glagole perfektivnog vida (*stvoriti* III/38, *ugotoviti* I/35), što je moguće ukoliko se realizacijom radnje predstavljene glagolom perfektivnog vida uspostavlja stanje koje traje od ingresivne tačke ili perioda (PAVLOVIĆ 2006: 187). U tom smislu, ingresivnom padežnom konstrukcijom odmerava se trajanje uspostavljenog stanja.

Kontantnost genitiva s predlogom *iz* ostaje očuvana i u vremenskom značenju utoliko što je vremenski period iskazan ovim padežnim modelom simultan s determinisanom situacijom.¹⁵ S druge strane, kontaktna nemarkiranost opšteablativnog *od + gen* dopušta i anterioran i simultan odnos identifikovanog ingresivnog perioda (*tə dən* III/39) prema determinisanoj radnji ili stanju.

3.2 Od ablativnih padežnih konstrukcija u uzročnom značenju potvrđeni su opšteablativni, kontaktno nemarkirani slobodni genitiv (15–16) i genitiv s predlogom *od* (17):

15. da mi rasite na pomoki biti ki Bogu *moih grechou* (III/20);

16. Caiu ze *moih grechou* (III/46);

17. Bose, Gozpodi miloztívi, Tebe ze mil tuorív *od zih postenih greh í od ineh mnozeh*, i vüensih i minsih, ese íezem ztvoril (I/21).

Ablativnoj konceptualizaciji uzroka pribegavalo se u slučajevima kada je posledica poimana kao objekat lokalizacije (*na pomoći byti* III/20, *kajati se* III/46, *mil se tvoriti* I/22) koji proizilazi (izdvaja se) iz orijentira (*grěh*) shvaćenog kao uzrok. Kontaktne nemarkiranosti opšteablativnih konstrukcija *o + gen* i *od + gen* u sferi uzročne determinacije otvara mogućnost vezivanja ovih konstrukcija kako za heterosubjekatske (15), tako i za tautosubjekatske (16–17) uzročno-posledične relacije.¹⁶

3.3 Opšteablativnom, kontaktno nemarkiranom konstrukcijom *od + gen* mogla se iskazati i namera i to u slučajevima kada se upravnim predikatom identifikuje radnja (*uignati* II/9, *uhraniti* III/72) usmerena na neutralisanje stanja ili aktivnosti obeležene ablativnom padežnom konstrukcijom (*slaya* II/10, *zlo* III/73) (18) (up. BĚLIČOVÁ 1984–1985: 74; Kovačević 1992: 109):

18. Bonese zavuiztíu bui Nepriiazninu uvignan *od szlauui bosigę* (II/7), Criste, bosi Zinu, ise íezi razil na zi zuuet priti, gresnike isbauuiti ot Zlodeine oblazti, uchrañi me *ot uzega zla* (III/67).

Namerno *od + gen* vezuje se za heterosubjekatske relacije, što mu kontaktne nemarkiranost i omogućuje.

¹⁵ Padežni kompleks *iz + gen – u + acc* registrovan u primeru *ese v[í] íežt ugotoulieno iz UUEKA V UUEK* (I/34) funkcioniše kao univerzalni kvantifikator (up. PIPER 1983: 113) koji je u načelu simultan s kvantifikovanom radnjom ili stanjem.

¹⁶ Kada je u pitanju uzročno *od + gen*, situacija nije bitno drugačija ni u savremenim slovenskim jezicima (up. BĚLIČOVÁ 1984: 10). Tako se, na primer, u savremenom slovenačkom jeziku genitivom s predlogom *od* može iskazati i unutrašnji (tautosubjekatski) i spoljašnji (heterosubjekatski) uzrok: *Bila je vsa trda od sedenja ~ Od samih dreves ne vidiš gozda*.

4 Perlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U Brižinskim spomenicima nisu potvrđene perlativne padežne konstrukcije kojima bi se u sferi prostorne determinacije identifikovao pravac realizacije usmerene radnje. Ipak, tipično perlativno $\emptyset + instr$ koristi se kao načinski i uzročni adverbijal.¹⁷

4.1 Načinska determinacija mogla bi se – po mišljenju P. Pipera (1983: 100) – »definirati kao lokalizacija akcije u izvesnom obliku njene realizacije«. Usmeravanjem toka realizacije konkretne akcije načinska determinacija nužno stvara predstavu o *putu* »kojom akcija od potencijalne postaje realna« (PIPER 1983: 100), tako da ova semantička kategorija, po prirodi stvari, ispoljava izrazitu bliskost s prostornom perlativnošću. Naime, različiti tipovi načinske determinacije funkcioniraju kao specifikovani odgovori na pitanje uvedeno načinskim prilogom *КАКО*,¹⁸ koji – budući poklom petrificirana forma instrumentala – etimološki potvrđuje perlativni karakter kvalifikativnosti, ali i primarnost instrumentala kao protoperlativne padežne forme u funkciji sredstva iskazivanja pojedinih načinskih kategorija kakve su semantička kategorija oruđa, tj. sredstva i komitativnosti, tj. okolnosti.

4.1.1 Slobodni instrumental primarno je sintaksičko sredstvo za iskazivanje kategorije sredstva i u Brižinskim spomenicima. Kontaktnost ove padežne konstrukcije i ovdje ostaje očuvana u vidu nužne kontaktnosti agensa determinisane radnje i oruđa kojim se ta radnja realizuje. Nespecifikovana kontaktnost [$\pm$ INKLUZ] slobodnog instrumentala u semantičkoj sferi oruđa ogleda se kroz otvorenost ove konstrukcije kako za sredstva neodvojiva od agensa (*usta* I/33 i sl.) (19), tako i za sredstva odvojiva od agensa (*metla* II/99, *meč* II/101, *ključ* II/102 i sl.) (20):

19. *iese ýzovues Tvóimi vzti*: Pridete, Otza mega izvuolieni, primete vúecsne vúezelie í vúecsni sivuót (I/32), i gest ze pred bosima osima vzacomu zuoimi vzti i zuoim *glagolom* izbovuedati (II/75), A to bac mui ninge *nasu praudnu vuerun* i *praudnv izbovuediu* toie mosim zt[v]oriti (II/103), ese oni to *vuelico strastiu* stuorise (II/107);

20. *nebo ie tepechu metlami*, i prinizse ogni petsachv, i *metsi* tnachu, i po lezv vuesachu, i *selezni cliusi* ge raztrgachu (II/98).

4.1.2 U sferi komitativnosti slobodni instrumental se javlja u slučajevima kada je valjalo identifikovati prateće stanje (21):

21. *ese iesem ztuoril zla ... ili vúolu ili nevúolu*, ili vúede ili ne vúede (I/11).

Komitativnom $\emptyset + instr$ po pravilu konkurišu odgovarajući načinski prilozi,¹⁹ što

¹⁷ Slobodni instrumental u kanonskim spomenicima predstavlja živ padežni indikator perlativnosti – up. *въ инемъ потемъ отидо* Mt 2.12 Ass, Sav. (BAUËROVA 1963: 290). Slično stanje zatiče se i u savremenim slovenskim jezicima (BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978: 141).

¹⁸ Naime, slovensko *kako* je upitni prilog izveden od praindoevropskog korena *kyo-* na čiji se instrumentalni oblik *kyō* dodavao sufiks, odnosno finalna partikula *ko-* (ŠAUR 1980: 335; ĚSSJA 9: 118–19). Inicijalno značenje ovog priloga bilo bi, po Šauru, »jakým (způsobem) ... kakim putem«, tj. *quō modo* odnosno 'kojim putem/načinom', što znači da se radilo o upitnom adverbijalu za prosekutivnost, tj. perlativnost na koji se najdirektnije odgovaralo upravo prosekutivnim instrumentalom nominalne sintgme.

¹⁹ Up.: *ese iezem uuede ztuoril* ili *ne uuede*, *nudmi* ili *lubmi* (III/30).

nedvosmisleno otkriva prirodu ove padežne konstrukcije kao komitativnog adverbijala. Kontaktnost slobodnog instrumentalala u sferi komitativnosti ispoljava se kroz identifikaciju stanja u kojima se nalazi subjekat u trenutku realizacije upravne radnje.

4.2 Perlativna konceptualizacija uzroka kao situacije koja se ostvaruje paralelno sa svojom posledicom u Brižinskim spomenicima se iskazuje takođe perlativnim, kontaktno nespecifikovanim instrumentalom (22):

22. Bonese *zavuiztiu* bui *Nepriiazninu* uvignan od szlauui bosigę (II/7).

Dinamički karakter kategorije uzroka ovde dolazi do izražaja upravo kroz preosmišljanje primarne perlativnosti, i to tako što se perceptivno dokučiva linijska usmerenost mapira kao paralelizam uzroka i posledice. Nespecifikovana kontaktnost [$\pm$ INKLUZ], svojstvena slobodnom instrumentalu, dopušta upotrebu ove konstrukcije u heterosubjekatskim uzročno-posledničnim relacijama.

5 Adlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi adlativne spacijalnosti – kojom se identifikuje završna tačka usmerenog kretanja – u Brižinskim spomenicima potvrđeno je kontaktno *u* + *acc* (23), odnosno *na* + *acc* (24), difuzno kontaktno *po* + *dat* (25), kontaktno nemarkirano $\emptyset$ + *dat* (26) i nekontaktno *pod* + *instr* (27):

23. Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Goszpodi, dosda ni tamoge vzedli, v *zezarstuo suoge* (II/58);

24. iti se na *ón zuet* (I/8), ese iesem ztuoril zla po t den, pongese bih na zi *zvuet* *úuuraken* (I/11), potom na *narod zlovuezki* strazti i petzali boido (II/10), Criste, bosu Zinu, ise iezi razil na zi *zuuet* priti (III/67);

25. *po lezv vuesachu* (II/101);

26. Temi, temi ti ze deli *Bogu* briplisaze (II/57), i prinizse *ogni* petsachv (II/99);

27. stranna *bod crowvi zuoge* uvedechu (II/50).

U poziciji upravnog predikata uz adlativne padežne konstrukcije javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [+ DIREKT]: *iti* (I/8), *poiti* (II/12–13), *približati se* (II/57–58), *prinisti* (II/99), *priti* (III/69), *uųratiti* (I/13), *uęšati* (II/102), *ųsedliti* (II/62), *uųesti* (II/52). Kombinovanjem adlativno prefiksiranih glagola *poiti* (up. Nėmec 1954), *približati se*, *prinisti*, *priti*, *ųsedliti*, *uųesti* i odgovarajuće adlativne padežne konstrukcije sema adlativnosti je reduplicirana.²⁰

Adlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima mogu se javiti i u funkciji vremenskog ili namernog adverbijala.

²⁰ Indikativno je da se slobodni dativ u prostornom značenju u Brižinskim spomenicima kombinuje isključivo s glagolima prefigiranim prefiksom *pri-* (*približati se*, *prinisti*). Ako se ima u vidu stanje u najstarijim spomenicima pojedinačnih slovenskih jezika (up. PAVLOVIĆ 2006: 99–100), sasvim je jasno da je istiskivanje slobodnog dativa iz prostornog semantičkog polja odgovarajućim predloškim konstrukcijama počelo još u praslovenskom (PRAVDIN 1957: 83), te da je ovaj proces na slovenskom jugu i zapadu bio mnogo intenzivniji nego na slovenskom istoku. To što se slobodni dativ najduže zadržao u pozicijama kada je orijentir imao obeležje [+ LJUDSKO] predstavlja zapravo odjek njegove stabilne upotrebe u sferi indirektnog objekta, tj. adresata.

5.1 Adlativne padežne konstrukcije kao vremenski adverbijali obično imaju vrednost vremenskih kvantifikatora, tj. sintaksičkog sredstva kojim se izražava mera vremena, a znatno ređe istupaju kao sintaksičko sredstvo za iskazivanje vremenske lokalizacije, tj. vremenskog odseka u čijim se granicama ostvaruje radnja determinisanog predikata.

5.1.1 Kontaktno nemarkiranim adlativnim konstrukcijama *po + acc* (28),²¹ odnosno *do + gen* (29) iskazuje se terminativnost (ANTONIĆ 2001: 156) kao tip adlativne vremenske kvantifikacije identifikovane desnom graničnom tačkom odseka na vremenskoj osim:

28. *ese iesem ztuoril zla po t den*, pongese bih na zi zvuet vûuraken (I/11);

29. *Ese iesem ztuoril protiuuo Bogu od togo dine*, ponese cristen bih, *dase do diniznego dine* (III/37).

Vremenska kvantifikacija terminativnog tipa podrazumeva odmeravanje dužine trajanja radnje iskazane glagolima imperfektivnog vida, što vremenskom *po + acc* i *do + gen* daje obeležje [+ PROCES]. U Brižinskim spomenicima, međutim, terminativne padežne konstrukcije registrovane su uz glagol perfektivnog vida (*stuoriti* III/38), što je moguće ukoliko se realizacijom determinisane radnje uspostavlja stanje čije se trajanje odmerava prema terminativnoj tački (PAVLOVIĆ 2006: 183). Kontaktna nemarkiranost opšteadlativnog *po + acc* i *do + gen* dopušta i posterioran i simultan odnos terminativnog perioda (*tə dən* I/12, *dənəšni dən* III/41) prema determinisanoj radnji ili stanju.

5.1.2 Kontaktnom adlativnom konstrukcijom *u + acc* iskazuje se longitudinalnost (ANTONIĆ 2001: 148–149) kao tip vremenske kvantifikacije kojim se determinisana radnja odmerava u smislu *koliko dugo* (30):

30. *Eccę bi detd nas ne zegresil*, *te v ueki gemu be siti*, starosti ne prigem lióki, *nikoligese petsali ne imugi*, *ni slzna teleze imoki*, *nu ú vuęki gemu be siti* (II/1).

Longitudinalnost je ovde obezbeđena, s jedne strane, odsustvom odredbe (koja bi datoj lokalizaciji dala referencijalan karakter) i, s druge strane, množinskom formom izdvojenog vremenskog intervala (*uęki*). Longitudinalnost, kao i ostali tipovi vremenske kvantifikacije, podrazumeva odmeravanje dužine trajanja radnje iskazane glagolom imperfektivnog vida (*žiti*), što longitudinalnom *u + acc_(pl)* obezbeđuje obeležje [+ PROCES]. Kontaktnost [+ INKLUZ] adlativnog *u + acc* u sferi vremenske kvantifikacije ispoljava se kroz simultanost izdvojenog vremenskog perioda i determinisane radnje.

5.1.3 Adlativna padežna konstrukcija blokirana odgovarajućom odredbom (koja izdvojeni vremenski odsek čini referencijalnim) može dobiti funkciju sintaksikog sredstva za iskazivanje vremenske lokalizacije, što u Brižinskim spomenicima i potvrđuje akuzativ s predlogom *na* (31):

²¹ Akuzativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima nije potvrđen u prostornom značenju, ali je limitativno prostorno, te u tom smislu i adlativno *po + acc* i danas živo na slovenskom severu – up. češko *V únoru stát ve vodě po rás nebyl žádný med*; rusko *Нужно погрузиться по грудь в ванну с прохладной или теплой водой* (up. KOPEČNÝ 1973: 182).

31. í vueruiú, da mi ie, na zem zuete beusi, iti se na ón zuet, paki se uztati *na zod[ni] den* (I/8), I da bim uzlissal *na zodni den* Tuó milozt (I/31).

Vremensko *na + acc* (kao, uostalom, i *na + loc*)²² funkcioniše kao padežni izraz simultanosti aktualizovanog vremenskog odseka (*sodni den*) i determinisane radnje (*ustati* I/9, *uslišati* I/31). To znači da je kontaktnost ove konstrukcije očuvana i u vremenskom značenju.

5.2 Namera – kao tip prekomponovane, usložnjene uzročnosti koja objedinjuje ekspliciranu ciljnu akciju ili stanje i implicirani stimulans (volju, želju, htenje) (up. MILOŠEVIĆ 1985: 35; PIPER 1983: 104–05) – u Brižinskim spomenicima koncipirana je, po pravilu, kao adlativna direktivnost, što se ispoljava kroz dominantnu upotrebu adlativnih padežnih modela pri iskazivanju ove semantičke kategorije, i to kontaktno nemarkiranog slobodnog dativa (32), kontaktnog akuzativa s predlogom *o* (33),²³ i nekontaktnog akuzativa s predlogom *za* (34):

32. u circuvah ich clanam ze, i modlim ze im, i *zesti* ich pigem (II/35);

33. i obeti nasse im nezem *o zcepasgenige* telez nasich i dus nasich (II/38);

34. Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku *za vuiz narod* (I/27).

Kontaktna nemarkiranost slobodnog dativa, te površinska kontaktnost akuzativa s predlogom *o* čine ove padežne modele u sferi finalne determinacije otvorenim i za tautosubjekatske i za heterosubjekatske relacije. Nektaktnost akuzativa s predlogom *za*, s druge strane, favorizuje heterosubjekatske relacije.

6 Sintetička razmatranja

U padežnom sistemu Brižinskih spomenika protolokaciona značenja registrovanih padežnih modela u načelu se dobro čuvaju, što je u skladu s funkcionalnostilskom obeleženošću i(li) limitiranošću jezika ispitivanog korpusa. Stepen modifikovanosti protolokacionih značenja padežnih konstrukcija trebalo bi da je u direktnoj proporciji sa stepenom sintaksičko-semantičke i pragmatičke razrađenosti jezičkog idioma ili, drugačije rečeno, što je sintaksičko-semantička i pragmatička izgrađenost jednog jezičkog idioma veća to je i potreba za traženjem uporišta u protolokalizacijama manja. Izvestan značaj u procesu distanciranja određenih značenja u odnosu na protolokacione relacije mogu imati i miksoglotski procesi,²⁴ pogotovo ako se na udaru razvijenijeg sintaksičkog sistema (kakav je bio pisani latinski, na primer,) nađe drugi manje razvijen (kakav je bio pisani »alpskoslovensko-slovenački«, na primer, početkom XI veka).

Sintaksičko-semantički sistem u formiranju – kakav je bio i slovenački pisani diskurs početkom XI veka – pribegava, dakle, metaforičkim reinterpretacijama

²² Up.: Dai mi, Bose Gozpodi, tuouiu milozt, da bim nezramen i neztiden *na zudinem dine* pred Tu[o]-ima osima ztoial (III/50).

²³ O prostornom značenju akuzativa s predlogom *o* u slovenskim jezicima v. Kopečný (1973: 132).

²⁴ Treba imati na umu da su Brižinske spomenike verovatno pisali nemački duhovnici, čiji je profesionalni idiom morao biti latinski. Kako ističe T. Logar (1996: 135) »pisarja sta bila dva, oba verjetno nemška duhovnika. Eden od njiju je zapisal prvi spomenik (BS I), drugi, ki verjetno slovenskega jezika ni dobro znal, padrugege (BS II) in tretjega (BS III)«.

perceptivno dokućivih relacija, i to tako što protolokaciona znaćenja odgovarajućih sintaksićkih modela kontekstualno specifikuje kao prostorna, vremenska, uzroćna, namerna, naćninska i tako dalje, oslanjajući se prvenstveno na leksićku semantiku glagola u poziciji upravnog predikata, te na semantiku leksićkog eksponenta datog padežnog modela. Upravo bi stoga, umesto o prostornom, vremenskom, uzroćnom, namernom ili o drugim znaćenjima genitiva s predlogom *od*, na primer, realnije bilo govoriti prosto o ablativnoj, kontaktno nemarkiranoj konstrukciji *od + gen* [+ ABLAT, $\pm$ KONTAKT], koja u odgovarajućim kontekstima svoje protolokaciono, invarijantno znaćenje moće specifikovati kao prostorno (11), vremensko (13), uzroćno (17), namerno (18) i sl. Ovakav pristup sintaksićko-semantićkim kategorijama otvara mogućnost sagledavanja kognitivnih mehanizama konceptualizovanja sintaksićko-semantićkih kategorija.

6.1 Vremenska kvantifikacija u Brižinskim spomenicima konceptualizovana je kao izrazito dinamićan fenomen, što se sintaksićki manifestuje kroz upotrebu direktivno markiranih padežnih konstrukcija (ablativnog i adlativnog tipa) kao vremenskih adverbijala. U naćelu, protolokacionoj ablativnosti odgovara vremenska ingresivnost (*od + gen, iz + gen*), odnosno vremenska longitudinalnost (*u + acc*), dok protolokacionoj adlativnosti odgovara vremenska terminativnost (*do + gen, po + acc*).

Vremenska lokalizacija – koja podrazumeva referencijalnost izdvojenog vremenskog perioda – koncipirana je, mećutim, kao dinamićki nemarkirana kategorija, što se ispoljava, s jedne strane, kroz upotrebu primarno indirektivnih, lokativnih konstrukcija (*na + loc, po + loc*) i, s druge strane, primarno direktivne akuzativne konstrukcije (*na + acc*). Protolokaciona kontaktnost objekta lokalizacije i orijentira vremenski je osmišljena kao kontaktnost situacije iskazane upravnim predikatom i vremenskog orijentira, dok se protolokaciona nekontaktnost ćuva kao vremenska nekontaktnost. Zanimljivo je pri tom da jedan apstraktan semantićki sistem kakav je vremenski moće saćuvati odrećena protolokaciona znaćenja i kada ona više nemaju odgovarajuću potvrdu u prostornom semantićkom polju (posteriorno *po + loc*, odnosno limitativno *po + acc*).²⁵

6.2 Semantićka kategorija naćina vrlo je heterogena kategorija koja se u Brižinskim spomenicima ispoljava kroz razlićito konceptualizovane potkategorije komitativnosti, sredstva i kriterijuma.

Komitativnost – kao izraz kvalifikativnog stanja koji dovodi do realizacije upravne radnje – koncipirana je kao dinamićki nemarkirana kategorija, što se ispoljava kroz upotrebu, s jedne strane, primarno indirektivnog lokativa s predlogom *u* i, s druge strane, primarno perlativnog slobodnog instrumentala kao komitativnih adverbijala.

Semantićka kategorija sredstva koncipirana je kao izrazito dinamićka kategorija, budući da se iskazuje protoperlativnim slobodnim instrumentalom.²⁶

²⁵ Razmatrajući upotrebu »prostornih padeža« u neprostornom znaćenju D. Creissels (2009: 625) uravo primećuje da »after developing non-spatial uses, spatial cases tend to be used predominantly in their new function, and to be replaced by other spatial cases (or by adpositions) for the expression of spatial meanings«.

²⁶ To što se naćninsko znaćenje slobodnog instrumentala, pa na kraju i znaćenje sredstva posmatra u svetlu protolokacionih svojstava ove konstrukcije, bazira se na ćinjenici da pravac refleksije, po pravilu,

Dinamičnost bi se mogla pripisati i kategoriji kriterijuma, ukoliko se pođe od pretpostavke da se ova kategorija za lokativ s predlogom *po* vezuje na bazi difuznosti, koja pokazuje sklonost ka direktivnosti i koja je, u vezi s tim, u poznom praslaven-skom iskazivana konstrukcijom *po + dat* (što je ruskom jeziku svojstveno i danas).

Nespecifikovana kontaktnost (svojstvena slobodnom instrumentalu) načinski je mogla biti osmišljavana kao unutrašnja ili kao spoljašnja kontaktnost situacije iskazane upravnim predikatom i načinskog orijentira, dok se unutrašnja kontaktnost (svojstvena lokativu s predlogom *u*) mogla ispoljiti kao unutrašnja kontaktnost upravne situacije i načinskog orijentira.²⁷

6.3 Kauzativne semantičke kategorije uzoka i namere u Brižinskim spomenicima konceptualizovane su kao izrazito dinamički fenomeni, što se sintaksički manifestuje kroz visoku učestalost direktivno markiranih padežnih konstrukcija (ablativnog, perlativnog i adlativnog tipa) kao uzročnih i namernih adverbijala. Naime, u Brižinskim spomenicima uzrok se iskazuje ablativnim *o + gen*, odnosno *od + gen* i perlativnim *o + instr*, dok se namera iskazuje prvenstveno adlativnim *o + dat*, *o + acc*, *za + acc*, a izuzetno i ablativnim *od + gen*.

Kontaktna nemarkiranost [$\pm$ KONTAKT], nespecifikovana kontaktnost [$\pm$ INKLUZ] i površinska kontaktnost [$-$ INKLUZ] u semantičkoj sferu uzroka prenosi se kao mogućnost vezivanja odgovarajućih padežnih konstrukcija (kontaktno nemarkiranog *o + gen*, *od + gen*, kontaktno nespecifikovanog *o + instr*, te kontaktnog *o + acc*) kako za tautosubjekatske tako i za heterosubjekatske relacije. S druge strane, primarna prostorna nekontaktnost [$-$ KONTAKT] (predstavljena akuzativom s predlogom *za*) osmišljava se kao heterosubjekatski tip kauzativne relacije.

6.4 Ukoliko se sve rečeno ima u vidu, nedvojbeno je da »our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature« (LAKOFF – JOHNSON 1980: 3), te da – u skladu s tim – odgovarajuća metaforička matrica kao kognitivni mehanizam na ovaj ili onaj način reguliše profil i sintaksičko-semantičkih sistema i u sinhronoj i u dijahronoj perspektivi. Naime, prema teoriji konceptualne metafore (LAKOFF 1993) osnovu metaforizacije čini interaktivni proces između dva konceptualna domena, i to između izvornog domena (kao izraza iskustveno dokučive strukture) i ciljnog domena (kao izraza kognitivne nadgradnje). Metaforičkom projekcijom elementi izvornog domena, u istraživanom slučaju protolokacionih sintaksičko-semantičkih struktura, prenose se na ciljni domen, u istraživanom slučaju na nelokacione sintaksičko-semantičke relacije, što rezultira formiranjem sintaksičke metafore u čijoj je osnovi odgovarajuća pojmovna metafora kao kognitivni mehanizam. Na površinskom, u ovom slučaju sintaksičkom planu dolazi do prenosa konkretne sintaksičke strukture (predložko-padežne konstrukcije) s jedne, izvorne (perceptivno dokučive) relacije na drugu, ciljnu (percep-

ide od perceptivnog ka neperceptivnom, što je posledica perceptivnog načina osmišljavanja stvarnosti (up. SWEETSER 1990: 37–48).

²⁷ Tako se u sferi semantičke kategorije oruđa može govoriti u slučajevima kada je sredstvo neodvojivo od agensa (*usta* I/33), dok se o površinskoj kontaktnosti govori ukoliko je sredstvo odvojivo od agensa (*metla* II/99).

tivno nedokučivu) relaciju, pri čemu struktura izvornog domena manje ili više ostaje očuvana i u ciljnom domenu kao invarijantni sadržaj (up. LAKOFF 1990).

Analiza padežnih konstrukcija u Brižinskim spomenicima – a situacija je vrlo slična i u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti (up. PAVLOVIĆ 2008a, 2008b, 2008c) – pokazuje da i direktivni i pozicioni prostorni parametri, kao elementi izvornog domena, imaju status invarijantnih semantičkih elemenata. Direktivni parametri ([+ LOKAT], [+ ABLAT], [+ PERLAT], [+ ADLAT]) ispoljavaju, pri tom, manje-više kategorijalni potencijal (neke su semantičke kategorije dominantno direktivne, a neke dominantno indirektivne). Pozicioni parametri ([+ INKLUZ], [± INKLUZ], [– INKLUZ], [± KONTAKT], [– KONTAKT]) su supkategorijalnog, specifikativnog karaktera, budući da samo nijansiraju tip odnosa u perceptivno nedokučivim semantičkim relacijama, tako da se unutrašnja kontaktnost [+ INKLUZ], po pravilu, ispoljava kao tautosubjekatska relacija (kada su subjekti korelativnih situacija identični), dok se nekontaktnost [– KONTAKT], po pravilu, ispoljava kao heterosubjekatska relacija (kada su subjekti korelativnih situacija različiti). Ostali tipovi kontaktnosti ([± INKLUZ], [– INKLUZ], [± KONTAKT]) mogu biti osnov i tautosubjekatskih i heterosubjekatskih relacija.

IZVORI I LITERATURA

- Ivana ANTONIĆ, 2001: *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Marta BAUÈROVA, 1963: Bespredložnjy tvoritel'nyj padež v staroslavjanskom jazyke. *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Zbornik statej*. Red. Josif Kurc. Praga: Čehoslovackaja akademija nauk. 287–311.
- Helena BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47. 122–142.
- Helena BĚLIČOVÁ, 1984: K systému kauzálních určení v současných slovanských spisovných jazycích. *Slavica Slovaca* 19/1. 3–15.
- , 1984/85: K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII. 69–76.
- Franz BOPP, 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutsch*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU, 1993.
- Alan CIENKI, 1995: 19th and 20th Century Theories of Case: A Comparison of Localist and Cognitive Approaches. *Historiographia Linguistica* 22/1–2. 123–162.
- Denis CREISSELS, 2009: Spatial Cases. *The Oxford Handbook of Case*. Ed. Andrej Malchukov, Andrew Spencer. New York: Oxford University Press. 609–625.
- Étimologičeskij slovar' slavjanskijh jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Vypusk 9*. Red. O. N. Trubačev. Moskva: Institut ruskogo jazyka, 1983.
- Stanislav GERODES, 1963: Staroslavjanskije predlogi. *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Zbornik statej*. Red. Josif Kurc. Praga: Čehoslovackaja akademija nauk. 316–368.
- John HEWSON, Vít BUBENÍK, 2006: *From Case to Adposition: the Development of Con-*

- figurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gramatika na starob"lgarskija ezik. *Fonetika. Morfologija. Sintaksis*. Red. Ivan Duridanov. Sofija: Izdatelstvo na B"lgarskata akademija na naukite, 1993.
- Igor GRDINA, 1993: Paleografska in historična problematika. *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 16–27
- Milka IVIĆ, 1957: Jedno poglavlje iz gramatike našeg savremenog jezika – sistem mesnih padeža. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* III. 139–149.
- František KOPEČNÝ, 1973: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 1. Předložky, koncové partikule*. Praha: Československá akademie věd.
- František KOPEČNÝ, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK, 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 1986: Prefiksacija i njen uticaj na formu i semantiku sintagme. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 16. 119–129.
- , 1992: *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas?. *Cognitive Linguistics* 1/1. 39–74.
- , 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Tine LOGAR, 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 135–139.
- Silvia LURAGHI, 2010: The rise (and possible downfall) of configurationality. *Continuum Companion to Historical Linguistics*. Eds. Silvia Luraghi, Vit Bubenik. London – New York: Continuum International Publishing Group, 212–229.
- Franz MIKLOSICH, 1883: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Braumüller.
- Ksenija MILOŠEVIĆ, 1985: Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1. 33–44.
- Igor NĚMEC, 1954: O slovanské předponě *po-* slovesné. Příspěvek k sémasiologické historii slovesných předpon. *Slavia* XXIII/1. 1–22.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2006: *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska.
- , 2008a: Prostorne metafore u starosrpskim sintaksičko-semantičkim sistemima kauzativnog tipa. *Semantička proučavanja srpskog jezika*. Ur. Milorad Radovanović i Predrag Piper. Beograd: SANU. 201–219.
- , 2008b: Pravci transponovanja protolokacionih semantičkih parametara u starosrpskim determinativnim sistemima. *Južnoslovenski filolog* LXIV. 283–295.
- , 2008c: Prostorne metafore u starosrpskom vremenskom padežnom sistemu. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 74. 131–146.
- , 2011: Rekonceptualizacija slovenske prostorne padežne paradigme. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/1. 45–62.

- Predrag PIPER, 1977–1978: Obeležavanje prostornih odnosa predložko-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom jeziku. Prilozi proučavanju jezika 13–14. 1–48.
- , 1983: *Zamenski prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- , 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1978: *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov)*. Red. R. M. Cejtin, R. Večerka, Ė. Blagovaja. Moskva: Slavjanskij institut Akademii nauk Češkoj Respubliki – Institut slavjanovedenija i balkanistiki Rossijskoj akademii nauk. 1994.
- Eve SWEETSER, 1990: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vladimir ŠAUR, 1980: v. František KOPEČNÝ, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK, 1980.
- Vladimir Nikolaevič TOPOROV, 1961: *Lokativ v slavjanskijh jazykah*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Radoslav VEČERKA, 1993: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. Vol. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: U. W. Weiher.
- Jordan ZLATEV. Spatial Semantics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 2007, 318–350.
- Galina Aleksandrovna ZOLOTOVA, 1988: *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar elementarnykh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

SUMMARY

Slavic languages have a bidimensional spatial case system that combine position, i.e. orientation parameters ([– contact], [+ contact] which can be realized as [+ inclus] and [– inclus]) with direction parameters ([– direct] i. e. [+ locat] and [+ direct] which can be realized as [+ ablat], [+ perlat] and [+ adlat]). The orientation parameters are expressed by prepositions, while the direction parameters are, as a rule, expressed by case forms. This spatial case system exists in the Old Slovene Freising Folia, which originated in Upper Carinthia between 972 and 1039. The paper discusses the non-local functions of the spatial semantic parameters in relation to their local functions in the Freising Manuscripts. Outside the spatial domain the orientation and direction parameters (expressed by spatial case constructions) indicate relationships between the two situations in the domain of temporality, qualification, causality and intentionality. These correlations are the basis for a conceptual metaphor whose source domain is a spatial relationship and whose target domain is a temporal or causal or other non-spatial relationship.

UDK 811.163.6'367.626(091)

Alenka Jelovšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

RAZVOJ ZAIMENSKEGA OGOVORNEGA SISTEMA V SLOVENSКИH PISNIH VIRIH DO LETA 1850

V prispevku je predstavljen razvoj slovenskega zaimenskega ogovornega sistema do leta 1850, kot se izkazuje v starejših slovenskih pisnih virih. Posamezne stopnje so primerjane s sočasnim stanjem v nemščini, s pomočjo normativnih virov pa se poskuša pojasniti njegov jezikovnotipološko nepričakovan razvoj v 19. stoletju.

The paper presents the development of the pronominal system of address up to 1850 as evidenced in older Slovene written sources. Separate stages are compared with the contemporary state of affairs in German and with the aid of normative sources an attempt is made to explain its typologically unexpected development in the nineteenth century.

Ključne besede: ogovarjanje, tikanje, vikanje, onikanje, purizem

Key words: system of address, T–V distinction, honorifics, purism

1 Uvod¹

1.1 Vsakdanjo komunikacijo med ljudmi urejajo številne norme, ki določajo pravilno jezikovno rabo glede na okoliščine. Med njimi so tudi norme, ki določajo način ogovarjanja² sogovornika glede na njegov družbeni položaj in odnos do govorca (v evropskih jezikih se ta kaže predvsem v izbiri med različnimi zaimki, ki označujejo različna družbena razmerja). Vse možne jezikovne oblike, ki so govorcu na voljo za ogovarjanje naslovnika, sestavljajo ogovorni sistem posameznega jezika (STONE 1977: 491). Besednovrstno so vanj običajno vključeni osebni zaimki in samostalniki³ ter tudi glagoli, ki se z njimi ujemajo.

¹ Članek je nastal na podlagi diplomskega dela *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih virih do leta 1850* (2008), napisanega pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel.

² Ker gre za v slovenščini še vedno relativno neraziskano področje, terminologija še ni poenotena. Nina Modrijan (2005) v svoji raziskavi uporablja izraz naslavljanje, Peter Weiss (2003) pa ogovarjanje. Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 160) navaja izraz ogovorni zaimek in ga pojasni kot 'zaimek za 2. osebo'. V tem prispevku je za jezikovne pojave, kot sta vikanje in onikanje, uporabljen pojem ogovarjanje, naslavljanje pa označuje ožjo obliko ogovarjanja z naslovom (npr. vaša gnada).

³ Zaimkov je v vsakem jeziku zelo omejeno število, zato z njihovim uvrščanjem v sistem ni težav, drugače pa je pri samostalnikih, ki jih je veliko. Posamezni avtorji so zato različnega mnenja, kateri se lahko uvrščajo v sistem in kateri ne. Head (1978: 153) vanj uvrsti vljudnostne naslove ter vse splošne samostalnike in samostalnike oz. samostalniške zveze, ki so rabljeni namesto zaimkov. Berger (1995: 20) pa nasprotno poudarja, da sistem, ki je del jezika, »langue«, sestavljajo samo splošne ogovorne oblike, ne pa tudi priložnostne in individualne oblike, ki so deloma del govora, »parole«, deloma pa zavesten odstop od sistema, ki je značilen za posamezne govorce ali manjše skupine govorcev in s katerim želijo ti doseči določen učinek; zato v sistem uvršča samo visoko institucionalizirane samostalniške ogovorne zveze. Tovrstne samostalniške oblike so v mnogih jezikih sčasoma nadomeščene z zaimki ali pa se same pozaimijo.